n. 3). Aceste şi alte asemenea mărunţişuri (chiar înşirate complet, exhaustiv) nu pot scădea prin nimic valoarea ştiinţifică de fond, sub variate aspecte, a operei lui L. Robert, al cărui volum II cuprinzînd mai mult material « indigen »[1] decît importat în Asia Mică (« le volume prévu pour la suite n'aura plus guère, je l'espère, à s'occuper des 'faux noms', bien que je n'aie nullement traqué, en ce volume, tous ces personnages », p. 545) este aşteptat cu mult interes şi legitimă curiozitate.

I. I. Russu

M. TULLI CICERONIS *Scripta quae manserunt omnia*. Fasc. 18, *Oratio pro L. Murena*, iterum recognouit M. Kasten. Leipzig, Teubner, 1961, X + 48 p.

Textul de care ne ocupăm reprezintă revizuirea unei ediţii apărute sub îngrijirea lui H. Kasten cu aproape treizeci de ani în urmă (în 1932) în aceeaşi colecţie. Deoarece prima ediţie n-a fost recenzată în paginile revistei noastre ne propunem să consacrăm celei de-a doua o prezentare completă, fără să ne limităm la o simplă confruntare cu versiunea anterioară. De altfel nivelul ştiinţific la care este realizată această ediţie îndreptăţeşte pe deplin o analiză amănunţită.

Noua ediţie se deosebeşte destul de puţin de cea veche. Ea cuprinde, în afara textului propriu-zis, o prefaţă în care editorul face o scurtă prezentare a manuscriselor şi a bibliografiei discursului între anii 1932 şi 1960, două pagini de *testimonia* şi un scurt *Index nominum et rerum aliquot memorabilium*.

Stabilirea textului se bazează atît pe compararea principalelor manuscrise cît şi pe folosirea constantă a surselor literare. În general lecţiunile manuscrisului notat cu V (codex Parisinus 14749) sînt preferate. Într-un singur caz îndepărtarea de la textul lui V ni se pare nejustificată: în § 42 (p. 22, 31) editorul adoptă varianta *intellegant*, păstrată de ψ[1], deşi toate celelalte manuscrise au *intellegunt*.

Manuscrisele *deteriores*, care nu sînt menţionate în prefaţă, sînt utilizate numai uneori. Lecţiunile lor speciale, cu toate că n-au decît valoarea conjecturilor făcute de editori, ar putea contribui totuşi la îmbunătăţirea textului. Astfel, în § 31 (p. 17, 5), H. Kasten acceptă conjectura lui R. Klotz, *clarissimae*. Credem că varianta *gratissimae* care se găseşte în cod. Lag. 13 şi pe care o acceptă A. Boulanger este preferabilă ca sens, fiind totodată şi mai apropiată de lecţiunea *grauissimae*, comună tuturor manuscriselor bune. În alte cazuri, variantele acestor *deteriores* coincid cu conjecturile editorilor moderni. În § 20 (p. 10, 23), editorul adoptă conjectura lui Ernesti, *loquor*, fără să menţioneze faptul că aceeaşi lecţiune se află şi în cod. Monac. 15 734. La fel, în § 25 (p. 13, 4) conjectura lui Halm, *discendis*, este confirmată de varianta *ediscendis*, dată de cod. Helmstad.

În textul transmis de tradiţia manuscrisă, H. Kasten introduce destul de puţine conjecturi. Dintre cele patru care îi aparţin (§ 3, p. 2, 23 *<cum salute communi>*; § 17, p. 9, 5 *studebam* în loc de *iacebant*, păstrat de aproape toate manuscrisele; § 33, p. 18, 4 *Mithridaten* pentru *Mithridate non V*, *Mithridatem* non ω ; § 45, p. 24, 1 *<ut> test<at>am)* numai cea de la § 33 ni se pare cu totul convingătoare. În mai multe cazuri considerăm că modificarea lecţiunii manuscriselor prin introducerea unor conjecturi propuse de ediţiile anterioare este neîntemeiată. Menţionăm astfel § 16 (p. 8, 32) *sua* în loc de *sui*, 17 (p. 9, 4) excluderea din text a lui *nouis hominibus*, 20 (p. 10, 26) *impertiit* în loc de *impertit*, 24 (p. 12, 17) omiterea

[1] Despre antroponomastica anatoliană, cf. recenta carte a lui Lad. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, 700 p. (repertoriu alfabetic, de o bogăţie impresionantă), de valoare deosebită, asupra căreia vom reveni.

https://biblioteca-digitala.ro

lui *dicendi*, 42 (p. 22, 14) *calumniarum* în loc de *catenarum*, 45 (p. 23, 32) introducerea lui *rumoribus*, 55 (p. 28, 18) adăugarea lui *ei*, 71 (p. 35, 20) *tenue si cui suffragatur* în loc de *tenue est, si ut suffragatur*. Pe de altă parte, credem că textul ar fi fost mai clar dacă editorul ar fi introdus în § 18 (p. 9, 22) conjectura lui Mommsen, *locum*, şi în § 86 (p. 42, 23) pe cea a lui Halm, *uestram*. Ultima dintre aceste conjecturi, acceptată în ediţia I, a fost îndepărtată din ediţia a II-a în urma sugestiei lui Castiglioni (cf. Athenaeum, XIII (1935), p. 132).

Şi în legătură cu felul în care alege H. Kasten între diferitele restituiri propuse pentru acelaşi text se pot face unele observaţii. Astfel, în § 49 (p. 26, 1) ni se pare preferabilă conjectura lui Madvig, acceptată de A. Boulanger *(cretae ipsae candidatorum)*, celei a lui Clark, adoptată de H. Kasten *(certe ipsi candidatorum ‹uultus›)*. De asemenea, în § 56 (p. 28, 32), 58 (p. 29, 24) şi 65 (p. 32, 27) credem că soluţiile alese de A. Boulanger pe baza unor lecţiuni ale manuscriselor *deteriores* sau ale ediţiei *Veneta (nobis erat, eximiam uim et dignitatem, nihil gratiae concesseris)* sînt mai bune.

Aparatul critic al ediţiei lui H. Kasten este remarcabil. El este în acelaşi timp foarte clar şi deosebit de complet. Sursele literare, în special, sînt indicate cu multă grijă. Pe lîngă variantele consemnate s-ar mai putea adăuga unele lecţiuni existente în ψ^2 (§ 18, p. 10, 3 *executi;* 34, p. 18, 27 *Luculli;* 35, p. 20, 1 *quasi... fecerit* del.; 64, p. 32, 14 *custodem)* precum şi cîteva conjecturi mai interesante (§ 8, p. 5, 7 *sic ex‹istimo quos labores ad ea adipiscenda sus›ceperis*, G. Ramain; 21, p. 10, 30 *eadem in laude*, Lambin; 42, p. 22, 28 *Romae scilicet*, del. Halm; 83, p. 40, 32 *‹uideris›*, R. Klotz).

În sfîrşit trebuie să menţionăm că în această ediţie, altfel atît de îngrijită, s-au strecurat cîteva greşeli de tipar: *opertere* în loc de *oportere*, § 50 (p. 26, 24) şi 60 (p. 30, 12) *pelliur* în loc de *pellitur* § 30 (p. 16, aparat critic) şi *cum* în loc de *cur* § 77 (p. 38, aparat critic).

Liana Lupaş

VARRO, *Сельское хозяйство*. Перевод с латинского, комментарий и вступительная статья М.Е. Сергеенко. Editura Academiei de Ştiinţe, Moscova—Leningrad, 1963, 217 p.

Autoarea e bine cunoscută prin studiile sale despre agricultura din Italia antică. Lucrarea de faţă cuprinde o introducere succintă, dar personală şi plină de idei, traducerea operei lui Varro *Despre agricultură* şi un comentariu, în care întîlnim de asemenea lucruri personale şi adecvate, mai ales din domeniul arheologiei. Consideraţiile de ansamblu asupra economiei antice sînt timide şi sporadice, însă cercetările de amănunt cu privire la tehnica şi terminologia agriculturii, apoi tălmăcirea, notele şi ilustraţiile dovedesc multă dragoste pentru obiect şi merită să fie reliefate. Traducerea a fost făcută după ediţia lui G. Goetz din 1929, apărută în editura Teubner din Leipzig, dar autoarea a procedat cu prudenţă şi bun simţ, adică a examinat aparatul critic, a ales lecţiunile cele mai potrivite şi şi-a motivat totdeauna preferinţele. Din toate acestea rezultă un sentiment de încredere pentru cititor, care apreciază cu mulţumire şi înfăţişarea exterioară a cărţii. Rămîn totuşi supărătoare prea desele greşeli de tipar din exemplele greceşti şi reproducerea uneori incompletă a izvoarelor bibliografice folosite. Comparaţiile cu opera lui Columella sînt binevenite şi instructive: ele arată puterea tradiţiei şi dezvoltarea organică a tehnicii agricole în Italia antică. Unele note deosebit de substanţiale ocupă pagini întregi şi uşurează mult înţelegerea operei lui Varro, care şi-a găsit o bună interpretă în limba rusă şi poate fi pusă cu încredere în mîna economiştilor, istoricilor, filologilor şi publicului mare.

H. Mihăescu

https://biblioteca-digitala.ro